

Zenon Lica

Polskie adaptacje morfologiczne nazwisk pomorskich genetycznie niemieckich

Acta Cassubiana 11, 92-104

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Zenon Lica
(Gdańsk)

Polskie adaptacje morfologiczne nazwisk pomorskich genetycznie niemieckich

Analizowanie nazwisk w kontekście polsko-niemieckich kontaktów językowych jest nadal aktualnym i ciekawym problemem badawczym. Zajmowali się nim m.in. H. Borek i U. Szumska, E. Breza, J. Bubak, H. Górniewicz, Z. Klimek, B. Kreja, B. Mossakowska i K. Rymut¹. Jednakże sposoby adaptacji nazwisk niemieckich na gruncie polskim na płaszczyźnie pisownianej, fonetycznej, morfologicznej i leksykalnej nie doczekały się wielu opracowań. Większość z nich umieszczona została w formie niewielkich rozdziałów w monografiach i opracowaniach onomastycznych. W jednym z nich S. Rospond² wskazywał na proces substytucji rozumianej jako „dopasowywanie pierwotnej, macierzystej formy do odrębnego systemu językowego”, jako jedną z jej przyczyn podając kolonizację niemiecką.

Z kolei E. Breza³ stwierdził, iż „naturalnym oddziaływaniem jednego języka i kultury narodowej możemy tłumaczyć przejmowanie przez Pomorzan imion od Niemców (...) czy przystosowanie przez Niemców imion słowiańskich do swego systemu”. Staną się one później nazwiskami i w takiej funkcji występują współcześnie. P. Ronge⁴ problem polonizacji antroponimów niemieckich ukazał na przykładzie nazwisk przesiedleńców z Górnego Śląska. Omawiając sposoby ich polonizacji, zwrócił uwagę na skutki uwarunkowań historyczno-politycznych i geograficznych na Górnym Śląsku, które wpływały na proces kształtowania się nazwisk. Sposoby polonizacji nazwisk niemieckich były także przedmiotem rozważań D. Lech⁵ i A. Naruszewicz⁶. Więcej uwagi

¹ Zob. literatura.

² S. Rospond, *Mówią nazwy*, Warszawa 1976, s. 137-142.

³ E. Breza, *Germanizacja i polonizacja przedstawionych przydomków*, [w:] tegoż, *Pochodzenie przydomków szlachty Pomorza Gdańskiego*, Gdańsk 1978, s. 303-317.

⁴ P. Ronge, *Die Polonisierung deutscher Personen- und Ortsnamen im deutsch-slawischen Berührungsbereich. Beispiele aus Oberschlesien*, Bielefeld 1969.

⁵ D. Lech, *Polonizacja nazwisk niemieckich na przykładzie współczesnych nazwisk mieszkańców Gliwic*, [w:] *Nazewnictwo na pograniczach etniczno-językowych*, pod. red. Z. Abramowicz,

zwrócono na sposoby germanizacji nazwisk polskich i nazwiska zmienione. Tymi zagadnieniami zajmowali się m.in. M. Biolik, H. Borek, E. Breza, B. Czopek-Kopciuch, H. Górniewicz, B. Kreja, B. Mossakowska i R. Świętochowski⁷.

Na obszarze Pomorza Gdańskiego występowanie dwu języków i ich interferencja, rozumiana jako „wszelkie odchylenia od reguł danego systemu językowego lub normy językowej, które rodzimy użytkownik języka lub mówiący językiem obcym popelnia, przyporządkowując określone reguły: (a) do innych reguł tego samego języka (interferencja wewnątrzjęzykowa), lub (b) do reguł innego systemu językowego (interferencja zewnątrzjęzykowa)”⁸, spowodowane były postępującą od XIII wieku kolonizacją niemiecką.

W przeważającej części opierała się ona na osadnikach dolnoniemieckich. Po zajęciu Pomorza przez Krzyżaków pojawili się sprowadzani przez nich koloniści środkowoniemieccy. Taki stan trwał prawie do XVIII wieku. O ile ludność wiejska skolonizowanych osad mówiła zachodnio-dolno-pruską odmianą dialektu dolnoniemieckiego⁹, o tyle język osadników miejskich wykazywał pewne zróżnicowanie dialektalne. W Gdańsku, które było miastem hanzeatyckim, posługiwano się gwarą średnio-dolnoniemiecką zarówno w mowie, jak i w piśmie. Gdańscy mieszczenie byli bowiem osadnikami z Dolnej Saksonii, a w XIV wieku dołączyli do nich osadnicy z Westfalii i okolic Hanoweru. Aż do roku 1563 prowadzono korespondencję w tym dialekcie z Niderlandami. Środkowoniemieccy osadnicy pozostawali w mniejszości, ale zakon krzyżacki posługiwał się zawsze dialektem środkowoniemieckim. Już od XV wieku pojawiły się listy pisane w języku wysokoniemieckim. Stał się on w XVI wieku językiem urzędowym, którym zaczęli się posługiwać bogatsi mieszczenie. Niższe warstwy społeczne mówiły dialektem dolnoniemieckim. Początkowo posługiwano się nim również w Tczewie, później przeważał dialekt środkowoniemiecki. Jednakże językiem pisanym był wyłącznie ten ostatni. W Helu w korespondencji używano dialektu dolnoniemieckiego lub środkowoniemieckiego, zwłaszcza w kontaktach z gdańszczanami. Stan ten trwał do 1583 roku. Od tego czasu w piśmie używano języka nowo-wysoko-niemieckiego, który także w formie mówionej stopniowo przejmowała bogatsza warstwa mieszkańców. Z kolei Gniew, Skarszewy, Świecie, Nowe, Tuchola, Brodnica, Grudziądz używały w piśmie wyłącznie języka środkowoniemieckiego. Człuchów, Czarne – niekiedy dialektu

L. Dacewicz, Białystok 1999, s. 160-167 oraz tejże, *Nazwy osobowe dziewiętnastowiecznych mieszkańców Opola (ze słownikiem etymologicznym)*, Opole 2004, s. 78-81.

⁶ A. Naruszewicz, *Nazwiska niemieckie na Warmii i ich adaptacja do polskiego systemu językowego*, [w:] *Nazewnictwo na pograniczach etniczno-językowych*, pod. red. Z. Abramowicz, L. Dacewicz, Białystok 1999, s. 222-226.

⁷ Zob. literatura.

⁸ A. Szulc, *Podręczny słownik językoznawstwa stosowanego*, Warszawa 1984, s. 94-97.

⁹ Zob. mapy: E. Schwarz, *Die deutschen Mundarten*, Göttingen 1950; W. Mitzka, *Deutsche Mundarten*, Heidelberg 1943.

dolnoniemieckiego, jednak kancelarie krzyżackie na tych terenach pisały wyłącznie w dialekcie środkowoniemieckim.

Reasumując, można stwierdzić, iż dolnoniemiecki język pisany konsekwentnie używano w Gdańsku i jego okolicach oraz częściowo w miastach zachodnich Pomorza Gdańskiego. W mniejszych miastach i na terenach przyległych językiem mówionym warstw niższych był dolnoniemiecki. Warstwy bogatsze posługiwały się środkowoniemieckim, od XVI do XVIII wieku stopniowo przechodząc na język nowo-wysoko-niemiecki¹⁰.

Cechy tych dialektów znalazły także odzwierciedlenie w antroponimach pomorskich genetycznie niemieckich, które wskutek interferencji językowej przejmowała polszczyzna. U. Weinreich wyróżnił interferencję foniczną, gramatyczną i leksykalną¹¹. Rezultatem interferencji onomastycznej jest proces integracji, który E. Eichler i R. Šramek¹² tłumaczyli jako przejście elementów językowych z jednego systemu językowego do innego pod wpływem czynników socjolingwistycznych, pozwalających na analizę nazw własnych w ich realizacji w socjo- i idiolektach oraz przyporządkowaniu im odpowiednich wariantów, tzn. pisanych, potocznych lub gwarowych. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie sposobów integracji gramatycznej, w której nastąpił transfer morfemów fleksyjnych i słowotwórczych.

Na interferencję wykładników fleksyjnych zwraca uwagę R. Laskowski¹³. Jego zdaniem przejawia się ona dwojako: „1) Do języka interferowanego zostaje zapożyczony określony wykładnik fleksyjny pewnej kategorii gramatycznej, przy czym struktura systemu wykładników fleksyjnych w języku interferowanym pozostaje niezmieniona. 2) W wyniku interferencji następuje przebudowa systemu wykładników fleksyjnych pewnej kategorii gramatycznej języka interferowanego. Prowadzi ona do powstania w języku interferowanym struktury systemu wykładników danej kategorii gramatycznej paralelnej ze strukturą analogicznego systemu języka interferującego”. Aby mówić o interferencji fleksyjnej, zjawisko musi mieć charakter systemowy, tzn. obcy element fleksyjny zostaje przyswojony przez język integrujący, a jego pierwotny wykładnik fleksyjny albo zostaje wyeliminowany, albo oba wykładniki (pierwotny

¹⁰ Por. L. Zabrocki, *Związki językowe niemiecko-pomorskie*, [w:] *Konferencja Pomorska (1954). Prace Językoznawcze*, pod red. Z. Stiebera, Warszawa 1956, s. 149-174 i W. Mitzka, *Grundzüge Nordostdeutscher Sprachgeschichte*, wyd. II, Marburg 1959.

¹¹ U. Weinreich, *Sprachen in Kontakt. Ergebnisse und Probleme der Zweisprachigkeitsforschung*, München 1977, s. 30-85.

¹² Zob. E. Eichler, R. Šramek, *Thesen zur typonymischen Integration*, [w:] *Sprachkontakt im Wortschatz: Dargestellt an Eigennamen. Thesen und Diskussionsbeiträge zum Internationalen Symposium „Eigennamen im Sprachkontakt“ des Wissenschaftsbereichs Namenforschung an der Sektion Theoretische und Angewandte Sprachwissenschaft vom 16.-17. November 1982*, Leipzig 1984, s. 9.

¹³ R. Laskowski, *Semiotyczne uwarunkowania interferencji systemów fleksyjnych (na materiale dialektów słowiańskich)*, [w:] *Sprach- und Kulturkontakte im polnischen. Specimina Philologiae Slavica, Supplementband 23*, München 1987, s. 65-66.

i zapożyczony) stają się wariantami. Proces ten widoczny jest także w integracji nazwisk niemieckich do systemu języka polskiego. Polega na zmianie wygłosu niemieckiego samogłoskowego *e*, które służyło do oznaczania dźwięczności lub bezdźwięczności poprzedzającej spółgłoski¹⁴, na polską końcówkę *-a* deklinacji żeńskiej, co właściwe jest także w adaptacji niemieckich rzeczowników pospolitych do polskiego systemu językowego. Jak zauważył A. Pohl¹⁵, niemieckie rzeczowniki zakończone na spółgłoskę otrzymują w języku polskim rodzaj męski i jego odmianę. Te zaś, które zakończone są na samogłoskę *-e*, odmieniają się przede wszystkim według deklinacji żeńskiego *-a*. Utworzone w ten sposób nazwiska motywowane były przez wyrazy pospolite i nazwy miejscowe oraz osobowe, których paradygmat uległ zmianie, np.:

Bluma 1773 Heidn 90. Od niem. ap. *Blume* ze śrwniem. *bluome* 'kwiat' (Ry I 40, DF 136-137, Brech I 165). Zapis spolszczonej wymowy nazwiska, funkcję polonizującą pełni końcówka l.p. r.ż. *-a*.

Cema 1583 F.2/315 **Czema 1596** F.3/521. Podstawą przejścia niem. nazwisko *Zehme* od n.os. *Zehmen*, ta zaś od n.m. *Zehmen* pod Lipskiem (Ry I 112, Bah 564, Zoder II 880). Nazwa adaptowana do języka polskiego za pomocą liter alfabetu polskiego i zgodnie z polską wymową: (niem. *z* ~ pol. *c*, niem. *ē* ~ pol. *e*). Dodatkową funkcję polonizującą pełni końcówka l.p. r.ż. *-a*.

Giza 1598 F.3/549, **1631** F.15/832. Wyjściową formą był rdzeń *Gis-*, który pochodzi od im. *Giselbert*, *Gisebrecht* lub *Gisulf*, (Brech I 558, Bah 172 i Zoder I 572). Nazwa przejęta fonetycznie: niem. *ī* (*ei*) ~ pol. *i*, niem. *s* ~ pol. *z*. W funkcji polonizującej końcówka l.p. r.ż. *-a*.

Hasa 1639 F.11/177. Nazwisko: 1. od niem. n.os. *Has* (Ry I 299) lub 2. od-przezwickowe, być może od rdzenia *Haso*, w którym w stwniem. zawierało znaczenie 'człowiek wzbudzający strach' (Brech I 657) lub ze śrwniem. i śrdniem. *hase* 'zając, tchórz' (DF 306). Funkcję polonizującą pełni końcówka l.p. r.ż. *-a*.

Heyna 1682 F.5/94. Zoder I 701 formę *Hein(e)* wywodzi: 1. od n.os. *Hein* będącej zdrobnieniem od *Heinrich* lub 2. od n.m. *Hein*. Funkcję polonizującą pełni końcówka l.p. r.ż. *-a*. Dyftong niem. *ei* ~ pol. *ei*.

Hincka 1678 F.39/66. Postacią wyjściową n.os. *Hintzke* (Zoder I 750) < od *Hintz* + suf. *-ke* < *Heinrich*. Zapis wymowy spolszczonej nazwiska, w którym niem. *tz* > pol. *c*, funkcję polonizującą pełni końcówka *-a*.

¹⁴ Zob. B. Czopek-Kopciuch, *Adaptacje niemieckich nazw miejscowych w języku polskim*, Kraków 1995, s. 226.

¹⁵ A. Pohl, *Zum Problem des Genus deutschen Lehnwörter im Alt- und Mittelpolnischen*, [w:] *Deutsch-Polnische Sprachkontakte*, Köln-Wien 1987, s. 191-205.

Horna 1647 F.4/122. Ry I 311 wywodzi je od niem. n. os. *Horn*, ta od ap. *Horn* ‘róg’ (por. pol. *Róg*). Zoder I 777 notuje formę *Horn*, motywując ją bądź nazwą odmiejscową (liczne), bądź n. terenowymi, np. nazwami pól (Flurname) od śrwniem. *horn(e)* ‘kąć, róg, zakątek’. Funkcję polonizującą pełni tu końcówka l.p. r.ż. *-a*.

Kerna 1773 Heidn 312. Od n. os. *Kern* (DF 367), ta ze śrdniem. *kerne* ‘beczka masła’ (Lbn II 453). Postać przejęta fonetycznie bez zmian graficznych z polonizującą końcówką *-a*.

Klejna (Kleyna) 1652 F.11/178. Postacią wyjściową n.os. *Klein(e)*, od przymiotnika *klein* ‘mały’ < śrwniem. *kleine* ‘gładki, błyszczący’ (Ry I 406) lub ‘drobny, miękki, chudy, niski’ (DF 375 Brech II 55, Zoder I 898). Niem. *ei* ~ pol. *ej*, funkcję polonizującą pełni końcówka *-a*.

Kługa 1647 F.4/88. Od niem. n.os. *Klug(e)*, ta od przym. *klug* ‘mądry’ (Ry I 411) ‘ładny, odważny; intelektualny, duchowy, elokwentny, mądry, rozsądny, sprytny, chytry, podstępny’ (Brech II 67 i Zoder I 915). Funkcję polonizującą pełni końcówka l.p. r.ż. *-a*.

Kruza 1653 F.12/303. Br I 229 wywodzi je od dniem. *crus* ‘kędzierzawy’, Gott 384 od śrwniem. (Lex I 890) i śrdniem. (Lbn II 583) *krūs(e)*, które miały dwa znaczenia: 1. ‘dzban, kufel’, np. *Steinkraus*, *Krusbecker*, *Krus* 2. ‘kędzierzawy’. Por. *Kruse* BahN 294. Postać przejęta z dniem. postaci *Krūs*, w której dniem. *ū* ~ pol. *u*¹⁶. Dodatkowo funkcję polszczącą pełni końcówka *-a*.

Langa 1584 F.37/290. Od niem. n.os. *Lange*, ta od przym. *Lang(e)* ‘długi’ (Ry II 9). Funkcję polonizującą pełni końcówka *-a*.

Lembka 1653 F.11/161. Postacią wyjściową n.os. dniem. *Lembke* od: 1. *Lambrecht* + suf. *-ke*, (DF 418, Ry II 7, Zoder II 39) lub 2. n.m. *Lemke* (Zoder II 39). Funkcję polonizującą pełni końcówka *-a*.

Linda 1778 F.13/529. Od n.os. *Lind*, *Linde*, te od im. na *Lind-* lub śrwniem. *Linde* ‘lipa’ (Ry I 21), które (wg DF 425) 1. oznaczało każdego, kto mieszkał obok niej; 2. mogło także oznaczać człowieka, który mieszkał w domu o nazwie lipa, np. *Dom pod Zieloną Lipą* jest w Halle. Etymologii można się dopatrywać także (3.) w śrwniem. *Linde*, *Lind*, gdzie oznaczało ‘delikatność, łagodność, ustepliwość’, podobnie w śrdniem. *Linde* znaczyło ‘ustepliwy’ i było określeniem człowieka łagodnego, 4. może też pochodzić od n.m. *Linde* (notowanych także na obszarze Pomorza w dzisiejszej Polsce). Postać przejęta fonetycznie zgodnie z wymową niemiecką, funkcję polszczącą pełni końcówka l. p. r.ż. *-a*.

Roda 1678 F.39/62. Wg Ry II 354, Br III 303: forma ta może pochodzić od polskiej podstawy *rod-* (*ród*, *rodzina*, *rodzić*, im. *Radomił*). Br III 302-303

¹⁶ Zob. B. Czopek-Kopciuch, *op. cit.*, s. 210.

wskazuje także na możliwość niem. interpretacji nazwiska: *Ro(h)de*. Zatem za Gott 492, Zoder II 419-420, DF 547 można przyjąć, iż pochodzi ono od: 1. dniem. nazw terenowych opartych na śrdniem. *roden* 'karczować, zamieniać w pole uprawne'; 2. od nazw miejscowych typu *Roda* w Saksonii Anhalcie, Saksonii, *Rhoda* w Turyngii, *Rohde* w dolnej Saksonii i północnej Westfalii; 3. od przezwiska ze śrdniem. *rode* 'czerwony na określenie rudowłosego' lub 4. ze śrdniem. *rodde* 'duży pies myśliwski, ogar'. Nazwisko przejęte zgodnie ze spolszczoną wymową: niem. *ō* ~ pol. *o*. Dodatkową funkcję polonizującą pełni końcówka l.p. r.ż. *-a*.

Szyca 1765 F.88/158. Od niem. n.os. *Schütz* (Ry II 565). Brech II 576 wywodzi ją od nazwy zawodu: strzelec, ze śrdniem. *schütze* (DF 604). Nazwisko adaptowane do języka polskiego fonetycznie i graficznie: *sch* ~ *sz*, *tz* ~ *c*, prawdopodobnie ze wschśrdniem. formy *Schitze*, w której śrdniem. *ü* > *i* wskutek delabializacji (Kst 23). Na gruncie polskim *i* > *y* wskutek depalatalizacji *š*, końcówka l.p. r.ż. *-a* pełni zaś dodatkowo funkcję polonizującą.

Wedelszteda 1682 F.5/152 // **Wedelsteda 1652** F.11/46. Formę wyjściową stanowi nazwisko *Wedelstedt*, które Brech II 753 objaśnia jako utworzone od n. topog. 'bród' (śrdniem. *wede* 'mielizna na moczarach' Gott 599, dniem. *stede* 'miejsce' Gott 549) lub 'las' (Lbn V 642). Nazwa przejęta fonetycznie: niem. *st* ~ pol. *št*, niem. *ē* ~ pol. *e* i zapisana literami polskiego alfabetu. Por. wariant kontynuujący dniem. wymowę *st* – *Wedelsteda*. Kończówka *-a* pełni funkcję polszczącą.

Sporadycznie integrat adaptuje końcówkę *-o* z deklinacji nijakiej¹⁷.

Dukero 1691 Panske 43. Od niem. n.o. *Düker(e)* < śrdniem. *duker* Lbn I 592 1. 'gatunek kaczuki'. 2. Eufemistyczne określenie diabła (BahN137-8; DF 201). Podstawą przejęcia postać graficzna literalnie wymawiana w języku polskim. Kończówka *-o* l.p. r.n. zamiast wygłosowego *-e* pełni funkcję polonizującą.

Z kolei H. Bieder¹⁸ porusza problem interferencji słowotwórczej w kontaktach niemiecko-słowiańskich. Pojęcie interferencja słowotwórcza traktuje jako zmiany systemu słowotwórczego i jego elementów pod wpływem kontaktów językowych. W zakresie derywacji można w językach słowiańskich zaobserwować zapożyczenia niemieckich morfemów słowotwórczych, upodobnienia semantyczne i zmiany frekwencyjne słowiańskich formantów pod wpływem niemieckich korelatów.

Analizując formacje nazwisk pomorskich genetycznie niemieckich, wyróżnić można dwa typy ich interferencji słowotwórczej, w wyniku której elementy

¹⁷ Por. D. Lech, *Nazwy osobowe dziewiętnastowiecznych...*, s. 78-81.

¹⁸ H. Bieder, *Der Deutsch-Slavische Sprachkontakt...*, s. 175-184.

składowe powstałego integratu są dopasowywane do schematu słowotwórczego języka integrującego, tworząc złożenia hybrydalne.

1. Typ pierwszy stanowią nazwiska sufiksalne derywowane w wyniku substytucji nazwy obcej za pomocą dodatkowego formantu słowotwórczego, którego brak w nazwie oryginalnej¹⁹. Wśród nazwisk typ ten reprezentują formy:

Almanowski 1808 F.25/143. Podstawą przejścia forma *Al(l)mann* (Brech I 20) < *Adelman* (Gott 160), gdzie stwniem. *adal* ‘ród, szlachta’ + *mann*. Człon I przejęty zgodnie z wymową niemieckiej formy *Almann*, gdzie uproszczenie *nn* > *n*, suf. *-owski* zaś pełni funkcję polonizującą.

Banerewicz 1649 F.12/263. Formą wyjściową jest n.os. *Banner* (DF 103) od przezwiska śrdniem. *ban(n)er* na oznaczenie człowieka niosącego chorągiew. Człon pierwszy przejęty zgodnie z wymową niemiecką, na gruncie polskim nastąpiło uproszczenie *nn* > *n*. Funkcję polonizującą pełni sufiks *-ewicz*.

Baygrewicz 1777 F.25/69. Od niem. n.os. *Beiger* (Ry I 27, Gott 186) lub *Baiger* (Brech I 61) > *Bayer*, czyli Bawarczyk. Substytucję fonetyczną spowodowała synkopa *e* (*Beigerewicz*), realizacja niem. *ai, ei* ~ pol. *aj*, słowotwórczą zaś pol. suf. *-ewicz*.

Bekierkiewicz 1719 F.14/730. Wariant *Bekier* powstał w wyniku adaptacji niemieckiej formy *Becker* < śrwniem. *becke(r)* ‘piekarz’ (Lex I 76, BahN 77, DF 112), w której spalatalizowane zostało na gruncie polskim *k*, śrwniem. *e* ~ pol. *e* (Kst 27) oraz nastąpiło uproszczenie śrwniem. *ck* > pol. *k* (Kst 103). Funkcję polszczyca pełni tu także sufiks *-ewicz*.

Blejcik Gabriel 1584 F.37/296. Od niem. n.os. *Blei*, ta zaś powstała wskutek przezwiska urobionego ze śrwniem., śrdniem. (Lbn I 356) *blī* ‘ołów’ na określenie odlewacza ołowiu (DF 134) lub od śrwniem. *bleie*, śrdniem. *bley*, *bleyer* (Lbn I 354) ‘leszcz’, na określenie rybaka (Ry I 39, DF 134, Zoder I 252). Spolszczona za pomocą liter polskiego alfabetu nazwa *Blej* mogła być przejęta ze wśrniem. formy *Blei* < śrwniem. *blī* (Kst38) lub dniem. postaci *Blei* < śrdniem. *blī*, w której *ī* uległo dyftongizacji w *ei* (Gott 150). Dodatkowo funkcję polonizującą pełni sufiks *-czyk*.

Cejnarowicz 1630 F.14/595. Od niem. n.os. *Cenar*, ta od n.os. *Zenner*, *Zehner*, ze śrwniem. *zē(he)nar* ‘człowiek zobowiązany do placenia dzierzawy’ (Ry I 69). Bah 564 notuje *Zehner* z gniem. *Zehender* ‘urzędnik zbierający dziesięcinę’, podobnie Brech II 848, zn.1., w zn. 2 z kwalifikatorem *rzadziej* formę *Zehner* objaśnia jako ‘członek grupy składającej się z dziesięciorga ludzi’. Zapis członu pierwszego odzwierciedla wymowę formy wyjściowej *Zehner*, w której niem. *z* ~ pol. *c*, niem. *ē (eh)* ~ pol. *~ ej*, + pol. suf. *-owicz*.

¹⁹ Zob. D. Lech, *Polonizacja nazwisk niemieckich...*, s. 161.

Elertowski 1772 F.25/61. Ry I 178, Zoder I 417 notują formę *Ehlert* jako n.os., analogicznie jak *Ehlers* < *Eilert*, ta zaś od im. typu *Eilhard* i *Eiler*. Zapis odzwierciedla spolszczoną wymowę: niem. *ē* (*eh*) ~ pol. *e*, dodatkową funkcję polszczącą pełni sufiks *-owski*.

Ewertowski 1723 F.42/227. Podstawą przejęcia na gruncie polskim forma *Ewert* (Zoder I 452) < dniem. *Everhart* (Bah 130). Zapis zgodny z wymową, spolszczenie za pomocą suf. *-owski*.

Głazerczyk 1632 AGAD 231. Od niem. n.os. *Glaser*, ta od ts. ap., co ze śrwniem. *glasaere*, *glaser* ‘szklarz’ (Brech I 563, DF 274). Zapis za pomocą liter polskiego alfabetu spolszczonej wymowy: niem. *s* ~ pol. *z*, dodatkową funkcję polszczącą pełni sufiks *-czyk*.

Goczalski 1690 F.13/536. Wg Ry I 246 od n.os. *Gottschalk*, *Godschalk*, te od rdzeni *God* – i stwniem. *Scal(c)h* = *Knecht*, *Diener*; czyli ‘pacholek, sługa’ (Zoder I 598). Zapis zgodny z wymową. W członie I nazwiska upodobnienie pod względem miejsca artykulacji: niem. *tsch* > pol. *ć*. Dodatkową funkcję polszczącą pełni pol. suf. *-ski*.

Gortatowski 1749 F.14/709 Od niem. im. *Gothard* (Ry I 260). W zapisie nazwiska widoczne ubezdźwięcznienie wygłosowego *d* oraz metateza *-tar* > *ria*. Substytucja słowotwórcza za pomocą sufiksu *-owski*.

Hanek 1725 F.42/172. Nazwisko derywowane za pomocą sufiksu *-ek*, który pełni funkcję polonizującą, od niem. im. *Han* < *Johann* (Ry I 294). Por. pol. *Janek*. Potwierdzają to także autorzy DF 302, którzy obok sufiksu polskiego dopuszczają dniem. sufiks *-ke*. Polonizacja nastąpiłaby więc wskutek adaptacji morfologicznej: dniem. *-ke* uległby odwróceniu w pol. *-ek*.

Haymowski 1708 alias **Hayman** F.16/146. Formę wyjściową stanowi *Hei(y)mann* (Zoder I 699) od: 1. n.os. *Heimann* z rdzeniem *heim* oraz członem *-man*; 2. n.m. *Heyen* + *man*? 3. od żyd. < hebr. n.os. *Hajim*. Bah 220 formę *Heimann* traktuje jako skrócenie *Heinemann* = *Heinrich*, Brech I 638 zaś *Heimann* < im. *Hagemann*. Człon I nazwiska, zapisany w polskiej grafii, jest zgodny z wymową niemieckiej formy *Heim(ann)*, gdzie *ei* ~ pol. *aj*. Substytucja słowotwórcza nastąpiła za pomocą sufiksu *-owski*.

Hennigowski 1632 F.14/LXI. Od n.os. *Hennig* < *Johann* ‘Jan’ z suf. patronimicznym *-ig*. (Br I 260). Człon pierwszy przejęty bez zmian, funkcję polonizującą pełni sufiks *-owski*.

Hertzowski 1749 F.17/201. Formą wyjściową jest nazwa osobowa *Her(t)z* (Zoder I 732). Wg DF 322 powstała ona: 1. od przezwiska ze śrwniem. *hërz(e)* ‘serce’ ‘na określenie człowieka o dobrym, pobożnym sercu’; 2. od imienia *Herzo* (*hartii* + sufiks *-z*); 3. od zawodu z gómolużyckiego *herc* ‘gracz,

muzykant?. Człon I przejęty w niemieckiej grafii, spolszczenie nazwiska za pomocą sufiksu *-owski*.

Heykowski 1792 F.25/154. Podstawą przejęcia była niem. n.os. *Heik* (Ry I 301, Zoder I 694) od im. na *Hag-* lub od n.os. *Hago, Hecco* będącej formą stwniem. *Hag* ‘ogrodzenie’ lub stwniem. *hagan* ‘krzak ciemisty’ (Gott 309-10). Polonizacja za pomocą sufiksu *-owski*.

Hincowski 1749 F.17/215. Od niem. n.os. *Hintz* (Ry I 307) z formantem *-owski*.

Klugo(w)ski 1653 F.15/863. Od niem. n.os. *Kluge* (Ry I 411) z formantem polszczącym *-owski*.

Kruzyn 1686 F.39/120. Od n. os. *Kruz* zob. *Kruza* z polszczącym sufiksem *-in*.

Kruzyna 1713 F.39/190. Zob. *Kruza* + suf. *-ina* w funkcji polszczącej.

Lorenczyk 1633 F.13/XLIV. Od niem. n.o. *Lorenz* (Ry II 25) z formantem *-czyk*.

Naimanowicz 1617 F.11/192 Podstawą przejęcia n.os. *Neimann*. Zapis w grafii polskiej zgodny z wymową: śrwniem. *ei* ~ pol. *aj* (Kst 37), uproszczenie *nn* > *n* + sufiks *-owicz* w funkcji polszczącej.

Ryndwelski 1637 F.15/848. Podstawą przejęcia n.os. *Rindwelle* (Br II 390-391) // *Rindwolle* (Brech II 413) gdzie *Rind* ‘wół, bydlę’, dniem. *Welle* ‘źródło’ na określenie człowieka mieszkającego w pobliżu źródła, z którego pojono zwierzęta. Zapis zgodny z wymową polską: niem. *ĩ* > pol. *y* (Kst 14), niem. *ě* ~ pol. *e*, uproszczenie *ll* > *l* + sufiks *-ski* w funkcji polonizującej.

Stalhertski 1753 F.25/42. Podstawą przejęcia nazwiska złożenie *Stalherte*, oznaczające ze śrdniem.: *stâl* (Lbn IV 264) i śrdniem. *hert(e)* (Lbn II 255) ‘stalowe serce’. Zapis nazwiska zgodny z wymową polską, sufiks *-ski* pełni funkcję polonizującą.

Szmidziński 1754 F.19/494. Od niem. n.os. *Schmidt*, ta od śrdniem. *smet, smit*, śrwniem. *smit* = *Schmied* ‘kował’ (Ry II 544, Zoder II 533). Zapis za pomocą liter alfabetu polskiego formy spolszczonej: niem. *schm* ~ pol. *šm, d + i > 3*. Dodatkowo funkcję polonizującą pełni formant *-iński* (Ry II 544).

Szmyski 1714 F.19/485. Od n.os. *Schmidt* z formantem *-ski*. Uproszczenie grupy *ds.* > *ts* > *s*.

Szumachrowski 1745 F.13/XLVI Podstawą przejęcia n.os. *Schumacher* < śrwniem. *Schuochmacher* ‘szewc’ (Ry II 559, Zoder II 566). Zapis w grafii polskiej zgodny z wymową spolszczoną: synkopa *e* w podstawie. Dodatkowo funkcję polonizującą pełni suf. *-owski*.

Tefelski 1787 F.25/92. Formą wyjściową nazwiska jest n.os. *Töffel* < *Christoph* (Gott 220), w której na zasadzie delabializacji (*Entrundung*) *ö* > *e* (Gott 151), uproszczono *ff* > *f*, funkcję polszczącą pełni zaś suf. *-ski*.

Waldowski 1584 F.2/137. Zob. *Walda* + suf. *-owski*.

2. Drugi typ interferencji słowotwórczej nazwisk łączy transfer jednej części jednostki z tłumaczeniem pozostałej części. Wśród nich można wyróżnić takie, w których transferowi ulega rdzeń, afiks zaś jest tłumaczony lub zachowuje się rdzeń, a afiks jest transferowany. W rezultacie powstają integraty derywowane od nazw miejscowych, w których sufiks *-er* zastąpiony został polskim *-ski*:

Arcmberska 1652 F.11/161. Od n.m. *Herz(en)berg*. Autorzy DF 322 zaznaczają, iż jest to miejscowość występująca często, m.in. w Hesji, Dolnej Saksonii, Brandenburgii, na Pomorzu niedaleko Gdańska (dzisiejszy Miłocin). Substytucja fonetyczna formy *dniem.*, która polegała na zmianie *er* > *ar* ~pol. *ar*²⁰, asymilacji *nb* > *mb*, pominięciu nagłosowego *h* jako obcego. Niemiecki sufiks *-er* (*Herzenberger*) zastąpiono polskim *-ski*.

Windorbski 1765 F.88/167. Nazwisko derywowane od n.m. *Windorp*, pow. chojnicki (SGKP 13/546) z sufiksem *-ski* w funkcji polonizującej.

Celem niniejszego artykułu było przedstawienie sposobów integracji gramatycznej na przykładzie materiału antroponimicznego. Jego analiza wykazała, iż transfer morfemów fleksyjnych i słowotwórczych powoduje korelację funkcji gramatycznej w języku wyjściowym i języku integrującym. Morfemy, które należą do systemu języka niemieckiego, mogą występować w mowie języka polskiego wskutek wyrównania do jego wzorców. W wypadku nazwisk sufiksalnych powstają hybrydy, derywowane w wyniku substytucji nazwy obcej za pomocą dodatkowego sufiksu słowotwórczego, którego brak w nazwie oryginalnej, lub w których najczęściej transferowi ulega obcy rdzeń, sufiks zaś jest tłumaczony, albo obcy sufiks dołączany jest do rodzimego rdzenia. Jako przykład integracji słowotwórczej tego typu można wskazać nazwisko kaszubskie *Bulman* (od *bula* + *man*) z członem *-man*, o którym obszernie traktuje artykuł E. Brezy²¹. Nazwiska sufiksalne są utworzone od nazw osobowych i miejscowych z formantem *-ski* i jego pochodnymi lub za pomocą transferu sufiksów: *-ik*, *-in*, *-czyk*, *-ewicz* // *-owicz*. Z kolei adaptacja fleksyjna polega na zmianie wygłosu niemieckiego samogłoskowego *e* na polską końcówkę *-a* deklinacji żeńskiej, wskutek reinterpretacji jej cech gramatycznych. Można także zauważyć zachowanie pierwotnej niemieckiej końcówki *-e*: *Hase*

²⁰ Zob. B. Czopek-Kopciuch, *op. cit.*, s. 204.

²¹ Zob. E. Breza, *Polskie nazwiska zakończone na -man*, „Rocznik Sławistyczny”, t. LII, 2001, s. 75-96.

1773 Heidn 658, *Kruse* 1773 Heidn 658, *Linde* 1431 F.14/606 itp., ale zmianę paradygmatu przejmowanych nazwisk.

Rozwiązanie skrótów:

- AGAD Archiwum Główne Akt Dawnych Archiwum Skarbu Koronnego. ASK LVI 1 nr mikrofilmu 2900: *Inwentarz dóbr i dochodów wszystkich starostwa tucholskiego*
- Bah H. Bahlow, 1992, *Deutsches Namenlexikon*, Hamburg
- BahN H. Bahlow, 2005, *Niederdeutsches Namenbuch*, Vaduz
- Br E. Breza, 2000-2004, *Nazwiska Pomorzan. Pochodzenie i zmiany*, t. I-III, Gdańsk
- Brech J. Brechenmacher, 1957, *Etymologisches Wörterbuch der Deutschen Familiennamen*, Limburg
- Gott M. Gottschald, 1971, *Deutsche Namenkunde*, Berlin
- DF R., V. Kohlheim, 2000, *Familiennamen. Herkunft und Bedeutung*, Mannheim
- Kst W. Kaestner, 1939, *Die deutschen Lehnwörter im Polnischen*. I. Teil. *Einleitung und Lautlehre*, Leipzig
- Lbn A. Lübben, K. Schiller, 1875-1881, *Mittelniederdeutsches Wörterbuch*, Bremen, Bd I-VI
- Lex M. Lexer, 1872-1878, *Mittelhochdeutsches Handwörterbuch*, Leipzig, Bd I-III
- Ry K. Rymut, 1999, 2001, *Nazwiska Polaków*, t. I-II, Kraków
- SGKP *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, 1880-1902, pod red. F. Sulimierskiego, B. Chlebowskiego, W. Walewskiego, t. I-XV, Warszawa
- Zoder R. Zoder, 1968, *Familiennamen in Ostfalen*, Hildesheim

Inne:

- ap. – apelatyw
- dniem. – dolnoniemiecki
- im. – imię
- n.m. – nazwa miejscowa
- n.os. – nazwa osobowa
- n.topog. – nazwa topograficzna
- niem. – niemiecki
- pol. – polski
- por. – porównaj
- suf. – sufiks
- stwniem. – staro-wysoko-niemiecki
- śrdniem. – średnio-dolno-niemiecki
- śrwniem. – średnio-wysoko-niemiecki

wśn. – wschodnio-środkowo-niemiecki

zn. – znaczenie

zob. – zobacz

Literatura:

- Biolik M., 1998, *Germanizacja nazwisk polskich mieszkańców okolic Węgorzewa w latach 1653-1853*, „Zeszyty Naukowe WSP w Olsztynie. Prace Językoznawcze”, z. 1, s. 5-19
- Borek H., 1960, *Nazwiska Ślązaków*, Opole
- Borek H., Szumska U., 1976, *Nazwiska mieszkańców Bytomia*, Warszawa-Wrocław
- Borek H., 1991, *Wśród śląskich nazw*, Opole
- Breza E., 1978, *Germanizacja i polonizacja przedstawionych przydomków*, [w:] *Pochodzenie przydomków szlachty Pomorza Gdańskiego*, Gdańsk, 303-317
- Breza E., 1978, *Pochodzenie przydomków szlachty Pomorza Gdańskiego*, Gdańsk
- Breza E., 1981, *Sposoby germanizacji antroponimów polskich na Pomorzu*, [w:] *Nazewnictwo obszarów językowo mieszanych. Księga referatów międzynarodowej konferencji onomastycznej w Gdańsku*, Wrocław-Warszawa-Kraków, s. 107-115
- Breza E., 2000-2004, *Nazwiska Pomorzan. Pochodzenie i zmiany*, t. I-III, Gdańsk
- Bubak J., 1970-71, *Nazwiska ludności dawnego starostwa nowotarskiego*, I-II, Wrocław-Warszawa-Kraków
- Czopek-Kopciuch B., 1995, *Adaptacje niemieckich nazw miejscowych w języku polskim*, Kraków
- Czopek-Kopciuch B., 2004, *Nazwiska polskie w Zagłębiu Ruhry*, Kraków
- Górniewicz H., 1981, *Klasyfikacja zapożyczonych nazw własnych*, [w:] *Nazewnictwo obszarów językowo mieszanych. Księga referatów międzynarodowej konferencji onomastycznej w Gdańsku*, Wrocław-Warszawa-Kraków, s. 35-44
- Górniewicz H., 1992, *Słownik nazwisk mieszkańców Powiśla Gdańskiego*, Gdańsk
- Klimek Z., 1997, *Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych. Część 5. Nazwy osobowe pochodzenia niemieckiego*, Kraków
- Kreja B., 1967, *Zniemczone formy nazwisk polskich na Pomorzu*, „Pomorze Gdańskie”, nr 4, *Literatura i język*, Gdańsk, s. 173-202
- Kreja B., 1998, *Księga nazwisk ziemi gdańskiej*, Gdańsk
- Lech D., 1999, *Polonizacja nazwisk niemieckich na przykładzie współczesnych nazwisk mieszkańców Gliwic*, [w:] *Nazewnictwo na pograniczach etniczno-językowych*, red. Z. Abramowicz, L. Dacewicz, Białystok, s. 160-167
- Lech D., 2004, *Nazwy osobowe dziewiętnastowiecznych mieszkańców Opola (ze słownikiem etymologicznym)*, Opole
- Mossakowska B., 1993, *Nazwiska mieszkańców Komornictwa Olsztyńskiego*, Gdańsk
- Mossakowska B., 1996, *Nazwiska obce mieszkańców Warmii (XVI-XVIII w.)*, [w:] *Antroponimia słowiańska*, Warszawa, s. 229-236

- Naruszewicz A., 1999, *Nazwiska niemieckie na Warmii i ich adaptacja do polskiego systemu językowego*, [w:] *Nazewnictwo na pograniczach etniczno-językowych*, red. Z. Abramowicz, L. Dacewicz, Białystok, s. 222-226
- Rospond St., 1957, *Polsko-niemieckie substytucje graficzne i fonetyczne w najdawniejszych dyplomach i tekstach śląskich*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Wrocławskiego”, nr 5, s. 2-39
- Rospond St., 1976, *Słownik nazwisk śląskich*, cz. 1: A-F, 1972, cz. 2: G-K, Opole
- Rymut K., 1999-2001, *Nazwiska Polaków. Słownik etymologiczno-historyczny*, t. I-II, Kraków
- Świętochowski R., 1966, *Germanizacja nazwisk polskich na terenie Gdańska w latach 1874-1944*, Wrocław-Warszawa-Kraków

Zenon Lica

Polnische morphologische Adaptationen von pommerschen Nachnamen deutscher Herkunft

ZUSAMMENFASSUNG

Der Verfasser der vorliegenden Ausarbeitung stellt hier Methoden der grammatischen Integrierung von pommerschen Nachnamen deutscher Herkunft in die Struktur der polnischen Sprache dar. Wie seine Analyse des Personalnamenssprachmaterials ergab, soll ein Transfer von Flexions- und Wortbildungsmorphemen zur Korrelation der grammatischen Funktion in der Ausgangs- und in der integrierenden Zielsprache führen. Und so können Morpheme, die zum System der deutschen Sprache gehören, aufgrund vom Ausgleich zu einem anderen Sprachmuster auch in der Rede der polnischen Sprache auftauchen. Im Falle von suffixalen Nachnamen entstehen dann sprachliche Hybriden, die als Folge von Substitution eines fremden Namens mit Hilfe von einem zusätzlichen wortbildenden Suffix abgeleitet wurden, welches im Originalwort nicht vorkommt, z.B. *Almanowski* (*Alman* + *-owski*); oder nur der fremde Wortstamm wird übernommen, während das Suffix übersetzt wird, z.B. *Windorbski* (*Windorb* + *-ski* nach Dt. *-er*); oder auch wird an den heimischen Wortstamm das fremdsprachige Suffix angehängt, z.B. beim kaschubischen Nachnamen *Bulman* (von *bula* + *man*).

Suffixale Nachnamen werden also von Personal- und Ortsnamen mit dem Formans *-ski* und seinen Ableitungen oder auch mit Hilfe vom Transfer anderer Suffixe wie *-ik*, *-in*, *-czyk*, *-ewicz* // *-owicz* gebildet. Andererseits erfolgt die flexivische Anpassung der Nachnamen durch die Änderung von deutschem Vokalauslaut *-e* zur polnischen Nachsilbe *-a* der weiblicher Deklination, aufgrund von Re-Interpretierung der grammatischen Eigenschaften. Es ist auch merkwürdig, dass in vielen Fällen die ursprüngliche deutsche Endung *-e* (Typus *Linde*) erhalten geblieben ist, während gleichzeitig das Paradigma von übernommenen Nachnamen geändert wurde.